

ERMENİSTAN VE AZERBAYCAN DİASPORA POLİTİKALARININ KARŞILAŞTIRILMASI *

İsa TOSUN

ÖZET

Köken olarak diaspora kavramı Grekçeden dilimize geçmiştir ve tohumların saçılması eylemini anlatmaktadır. Tarih boyunca kullanım açısında birçok değişikliğe uğrayan bu kelime ilk olarak Yunanlılar tarafından Akdeniz’de bulunan kolonilerini isimlendirmek için kullanılmıştır. Diaspora kelimesi günümüze yakın dönemlere kadar yani 1960’lı yıllara kadar Yahudiler ya da Afrikalılar gibi belirli milletler için kullanılmaktaydı. Ancak globalleşme ve dünya savaşlarıyla birlikte birçok bölgeye dağılan milletlerde yavaş yavaş bu isimle anılmaya başlanmıştır. Ancak milletlerin diaspora olarak anılmaları için belli başlı özelliklere sahip olmaları gerekmektedir. Bunlardan birisi bireylerin ortak bir kültüre sahip olması ve bunu benimsemesidir. Ülkemizde bir çok farklı kültüre ve etnik kökene ait bireylerin barınması açısından diaspora kelimesi halkımıza yabancı değildir. Ancak bu milletlerden en çok iletişimde bulunduğumuz ya da hala problem yaşadıklarımızın içinde Ermeni ve Azeri diasporaları gelmektedir. Uzun yıllardır Anadolu’da yaşayan Ermeni halkı I. Dünya Savaşı süresince çıkarılan Tehcir Kanunu’yla buldukları bölgelerden göç ettirilmişlerdir. Daha çok Suriye tarafına yerleşen bu bireyler günümüzde çoğunlukla Rusya ve ABD gibi ülkelerde bulunmaktadır ve aktif bir şekilde faaliyetlerini sürdürmektedirler. Günümüzde Ermenistan ile ülkemiz arasında tehcir kanunu polemigi hala devam etmektedir.

* Bu çalışma, “Ermenistan ve Azerbaycan Diaspora Politikalarının Karşılaştırılması” adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Azeri diasporası ise kardeş ülke olarak Türk halkı tarafından kardeş ülke olarak adlandırılan Azerbaycan vatandaşları olmaları münasebetiyle halk tarafında sempati duyulmaktadır. Ayrıca bu diasporanın da oluşumundaki önemli etkenlerden biri Ermenistan ile aralarında yaşanan Karabağ çatışmasıdır. Bu dönemde birçok Azeri vatandaşın yaşanan problemler sonucu farklı ülkelere göç etmesiyle yine Ermenistan örneğinde olduğu gibi ABD, Rusya ve büyük çoğunlukla İran'da büyük diasporalar oluşmuştur. Bu çalışmada bu iki diasporanın da oluşma süreci ve uyguladıkları politikalar incelenecektir. Ayrıca bu iki diaspora arasındaki benzerlikler ve farklılıklar ortaya konularak objektif bir sonuca ulaşılması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler Diaspora, Ermeni Diasporası, Azerbaycan Diasporası, Ulus, Etnisite

Abstract

The word Diaspora originates from the Greek words “dia” and “spora” which mean when used together “to sow the seeds”. Throughout the history this word went through phases of meanings. First it was used to describe the colonies in the Mediterranean sea by the Greeks. However, this word had been used to describe only a few people in the world such as Jews and Africans until 1960’s. With the globalization and the world wars many other nations spread around the world and became to be called as diasporas. Nevertheless, to be called as diaspora one nation needs to fulfil some kind of qualities one of which is to have the cultural background be bound to it. In Turkey, because there are lots of nations and people from different nationalities and cultural backgrounds, it is not something unfamiliar for the people living in this country. However, there are two important diaspora which still have problems with or good relations. These are Armenian and Azerbaijan Diasporas. The Armenians who lived for a very long time in Anatolia were driven out by the law put forward in 1915. Most of these people were sent to Syria but they spreaded all around the world. The most important places that they are many in number are Russia and US. Nowadays the law in 1915 is still a debatable issue between Turkey and Armenia due to the idea of the massacre. These people are taking active role in the society and try to make their voice as loud as possible. The Azerbaijan Diaspora unlike Armenia has less problems with Turkey. This diaspora mainly occurred after the Nagorno-Karabakh war between Armenia and Azerbaijan. People having difficulty to survive in the region like Armenian people went to other countries such as US and Russia and mainly Iran. In this study, the similarities and differences of these two diasporas will be discussed and the policies of the diasporas will be compared with one another to have an objective conclusion.

Key Words: Diaspora, Armenian Diaspora, Azerbaijanian Diaspora, Nation, Ethnicity

GİRİŞ

Birçok millet tarih boyunca çeşitli sıkıntılara maruz kalmış ve buldukları toprakları terk etmek zorunda kalmıştır. Bu göçlere savaş, kıtlık, daha iyi yerler bulma isteği veya dönemin güçlü yöneticileri tarafından buldukları yerlerden zorla gönderilmeleri gibi çeşitli problemler neden olmuştur. Yapılan bu göçlerle dünyanın dört bir yanına dağılan milletler belirli şartları sağlamaları karşılığında diaspora olarak isimlendirilmektedir. Çoğu millet vatanının dışına çeşitli nedenlerden dolayı göç vermiş olsa da bazı milletler diğer milletlerin aksine tarih boyunca bir yer edinmemiş ve buldukları bölgeleri sürekli olarak değiştirmek durumunda kalmışlardır. Ermeniler bu tür milletlerin bir örneğidir. Yüzyıllardır Anadolu'da mesken edinen Ermeni milleti Birinci Dünya Savaşı sonrasına kadar belli bir toprak parçasına sahip olmamışlardır. Çeşitli devletlerin hükümrânlığı altında yaşayan ve hep bir azınlık durumunda bulunana Ermeniler Avrupa, Asya ve Kafkasya'ya göç etmişlerdir. Bu yüzden Ermenistan devleti kurulduğunda yurtdışında farklı ülkelerde yaşayan pek çok Ermeni vatandaşı bulunmaktaydı. Bu göçler arasında Ermeni milletinin de çok defa dile getirdiği Ermeni Tehciri kanunu bulunmaktadır. Bu kanun ile yüzlerce Ermeni göç ettirilmiş ve bu göç sırasında hayatını kaybedenler olmuştur. Azeriler ise Ermeniler kadar eski bir göç tarihine sahip olmamalarına rağmen 19. Yüzyıldan başlayarak dünyanın çeşitli ülkelerine göç etmişlerdir. Bu göçlerin en büyük nedenini iş bulmak, ve yaşam şartlarını daha iyi hale getirebilmektir. Ayrıca Azeriler de Ermeniler gibi tarihlerinde katliam olarak gördükleri bir olaya sahiptirler. Bu Dağlık- Karabağ anlaşmazlığı süresince meydana gelen Hocalı Katliamıdır. Bu olayda bir çok Azeri vatandaş hayatını kaybetmiş ve bölgedeki Azeriler topraklarını terk etmek zorunda kalmışlardır. Bu çalışmada tarihleri boyunca pek çok sıkıntıya maruz kalmış ve büyük diasporalara sahip olan iki milletin diaspora vatandaşlarının yaptıkları çalışmalar ve ana vatanlarının bu vatandaşları için yürüttüğü çalışmalar incelenecek ve bu iki millete ait çalışmalar karşılaştırılacaktır.

1.DİASPORA VE DİASPORA CEMAATLERİ KAVRAMLARI

1.1 DİASPORA KAVRAMI

Diaspora kavramı, antik dönemde bu yana varlığını sürdürmektedir ve günümüze gelene tarih süreci içerisinde anlam genişlemesine uğramıştır. Diaspora kavramının kelime kökenine inerek kavramı daha ayrıntılı bir şekilde inceleme yapıldığında, kavramın Grekçeden geldiği ortaya çıkmaktadır. Etimolojik açıdan incelendiğinde Diaspora kelimesi, saçmak anlamına gelen “dia” kelimesi ve tohum anlamına gelen “spora” kelimelerinin birleşimiyle oluşmuştur. Ayrıca bu kelime Türkçe’ye kopuntu anlamında geçmiştir. Kelimenin kökenleri göz önünde bulundurulduğunda kavramın botanik biliminden geldiği anlaşılmaktadır ancak zaman içinde değişime uğrayarak bu anlamını kaybetmiş ve yeni anlamlar kazanmıştır¹.

Türkçe’ye Fransızcadan geçmiş olan diaspora köken itibariyle Grekçedir. Türk Dil Kurumu’nun sözlüğüne göre “Herhangi bir ulusun veya inanç mensuplarının ana yurtları dışında azınlık olarak yaşadıkları yer ve herhangi bir ulusun yurdundan ayrılmış kolu, kopuntu” olarak geçmektedir². Diğer kaynaklara bakıldığında ise diaspora kavramının genellikle Yahudi ve Afrika toplulukları için kullanıldığı görülmektedir. Ancak 20. Yüzyılda işçi göçleri savaşlar ve diğer problemlerden dolayı ülkesini terk eden nüfus artmıştır ve diaspora kavramı genel bir anlam kazanarak anayurdunu belirli nedenlerden dolayı terk ederek farklı bir ülkede azınlık şeklinde yaşayan ancak kültürel bağlarının devam ettiren topluluklar için kullanılmaya başlanmıştır³

Özocak diaspora kavramının tanımlamasını iki farklı şekilde yapmıştır bunlardan ilki Safran ve Cohen gibi araştırmacıların üzerinde durdukları diaspora tanımıdır. Bu tanımlamada Cohen bir toplumun diaspora olarak adlandırılabilmesi için bazı unsurlara sahip olması gerektiğini belirtmiştir. İlerideki bölümlerde de yer vereceğimiz şekilde bu özellikler şöyle sıralanabilir: bir milletin diaspora olarak adlandırılabilmesi için bu toplumun anavatanlarında dramatik bir biçimde ayrılmış olması gerekmektedir. Bu dramatik olaylar genellikle savaş, kıtlık, köle olarak satılma ve işçi göçü toplulukları buldukları yerlerden ayrılmaya zorlayan olaylardır. İkinci olarak bu grubun iki veya ikiden fazla ülkeye

¹ Özocak, Ö. (2014). Diaspora Kavramı ve Ermeni Diasporası, *Yeni Türkiye Dergisi*, cilt 60, s. 1.

² http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.566d40646ca903.49402718
Erişim: 15.10.2015

³ Cohen, R. (2008). *Global Diaspora*, New York NY, Routledge, s.4.

dağılımları gerekmektedir. Ayrıca göç etmiş bu toplumların herhangi bir geri dönüş haberi duyduklarında heyecana sahip olmaları ve şartlar uygun olduğunda ülkelerine bir gün geri dönecekleri ümidini taşımaları gerekmektedir. Bu grubun sahip olması gereken bir diğer özellik ise bu toplumun içerisinde yaşadıkları toplumla kültürel olarak sürekli bir çatışma halinde olmalarıdır⁴.

Klasik diaspora anlayışı 1980'li yıllara kadar varlığını sürdürmüştür hala da sürdürmektedir. Ancak tarih boyunca yaşanan bir takım olaylar sonucunda anlam genişlemesine uğramış ve anlamı birden fazla milleti de içine alacak şekilde genişlemiştir. Böylece farklı ülkelerde azınlık şeklinde yaşayan bir çok millet diaspora kategorisi içinde incelenmeye başlamıştır. Bu konuda söz sahibi olan araştırmacılarda biri olan Safran da diaspora kavramını klasik anlamı çerçevesinde ele almıştır⁵.

1.2.DİASPORA KAVRAMININ TARİHÇESİ

Diaspora kavramı tarihsel olarak ele alındığında tarih bizi Antik Yunan'a götürmektedir. Kavram ilk defa Yunan tarihçilerinden Thucydides tarafından kullanılmıştır⁶. Yukarıda da belirtildiği gibi diaspora kelimesi köken olarak Grekçe'den gelmektedir. Kelime etimolojik açıdan incelendiğinde dia ve spora kelimelerinden oluştuğu anlaşılmaktadır. Baumann, Greklerin bu kelimeyi Küçük Asya ve Akdenizdeki Grek kolonilerini tanımlamak için kullandıklarını belirtmektedir⁷. Ancak etnik kökenler üzerine çalışma yapan uzmanlar, etno-millî topluluklar için kullanılan diaspora kavramını günümüze ait bir kullanım olduğunu öne sürmektedirler. Bu iddia kısmen doğru sayılabilir çünkü günümüzde diaspora kavramı ilk anlamında uzaklaşmış ve modern dünyaya ait bir kavram haline gelmiştir.

Antik Yunan'dan günümüze gelen bu kelime, tarihte rol oynayan topluluklar değiştikçe veya çoğaldıkça yeni anlamlara adapte olmuştur. Bu tarihlerde Grekler açlık yoksulluk ve savaş gibi nedenlerden dolayı farklı yerlere göç etseler de diaspora kavramı bu toplum için olumlu bir anlam taşımaktaydı. Grekler diaspora kavramını yağma, savaş gibi

⁴ Özocak, (2014). a.g.e., s.3.

⁵ Özocak, a.g.e., s.3-4.

⁶ Özocak, a.g.e., s.2.

⁷ Baumann, M. (2000). "Diaspora: Genealogies of Semantics and Transcultural Comparison" Numan, Kaninklijke Brill NV, Leiden, s. 314.

hareketleri için kullanılmaktaydılar. Bu dönemde yağma hareketleri ve savaşlarla genişlemeler Grek diasporasının baskın niteliğini oluşturuyordu⁸.

Diaspora kelimesinin günümüzdeki kullanımına yakın olan anlamı MÖ. 3. Yüzyılda İskenderiye'deki Yahudi alimlerinin Eski Ahit'i Grekçe'ye çevirmesinden sonra elde etti. Bu çevirideki kullanımına göre diaspora kelimesi göç, yurt dışına yerleşim taşınma anlamlarında kullanılmıştır. Diaspora kelimesi bu tercümede 20 farklı yerde kullanılmıştır. Ancak Baumann, bilinenin aksine bu tercümede diaspora kelimesinin kullanımının Babilliler'in MÖ 586'da Kudüs'ü ele geçirmesinden sonra başlayan Yahudi sürgünüyle ve insanların neden olduğu hadiselerle ilgili olmadığı gösterdiğini iddia etmektedir⁹.

Diaspora kelimesi Hristiyanlık'ta da kullanılmıştır. Hristiyanlıkta da diğer semavi dinlerde olduğu gibi hac kavramı bulunmaktadır. Bu inanç kapsamında bir takım Hristiyan hacı grupları farklı yerlere göç ederek kurtarıcı kabul ettikleri şehir tanrısının dönüşünü beklemeye koyulmuşlardır. Bu bekleme olayı MS 4. Yüzyılda önemini kaybetti ancak sonraki dönemlerdeki reform hareketleriyle beraber tekrar önem kazandı. Ayrıca Katolik toplumlar içinde azınlıkta yaşayan Protestan gruplar ya da Protestanlar içerisinde yaşayan Katolik grupları içinde kullanılmaya başlandı¹⁰

Sheffer'a göre yapılan bu reform hareketleriyle beraber diaspora kelimesi günümüzdeki kullanımına ait en yakın anlamını kazanmıştır. Bu açıdan bakıldığında yukarıda belirtilen anlamlarıyla günümüzde kullanılması 19. Yüzyıla dayanmaktadır. Sheffer'a göre Avrupa'da gerçekleştirilen reformasyonlar sonucu Avrupa'da yaşayan bireyler daha özgür ve liberal ülkelerde yaşamak amacıyla göç etmişlerdir. Bunun sonucunda önemli İtalyan ve Alman diasporaları gibi diasporalar ortaya çıkmıştır. Ayrıca ülkelerinde yaşadıkları ekonomik ve politik problemlerden dolayı farklı ülkelere göç eden Polonya, İrlanda ve Rusya milletleri de bu diasporalar kervanına katılmıştır. Diasporaların oluşmasındaki bir başka neden ise 19. Yüzyılın ortalarında ortaya çıkan sanayileşme hareketi sonucu işçi ihtiyacının artması ve bunun da ülkeler arası göçlere neden olmasıdır¹¹.

⁸ Cohen, R. (2008). a.g.e., s.3.

⁹ Baumann, M. (2000). a.g.e., s.315.

¹⁰ Baumann, M. (2000). a.g.e., s.317.

¹¹ Sheffer, G. (2003). "Diaspora Politics At Home Abroad" New York, NY, Cambridge University Press, s.9.

Etnik kökeni üzerine çalışma yapan uzmanlar milli toplulukları için kullanılan diaspora kavramının günümüze ait bir kullanım olduğunu düşünmektedirler. Uzmanlara göre bu kelimenin kullanımı günümüze on dokuzuncu yüzyılın başlarında başladığı söylenebilmektedir. Avrupa'da gerçekleştirilen reformlar, Avrupa'da yaşayan bile bireyleri daha liberal ülkelere taşımak üzere harekete geçirmiştir ve bunun sonucunda İtalyan ve Alman diasporaları ortaya çıkmıştır. Ayrıca bu diasporaların oluşmasındaki bir diğer neden de ülkelerinde büyük sorunlarla uğraşan bireylerin daha özgür ya da refah seviyesi daha yüksek ülkelere göç etmeleridir. Ayrıca 19. yüzyıl ortalarından itibaren ortaya çıkan farklı farklı ülkede bulunmaktadır¹². Diaspora kelimesini tarihin öncüsü olan insanlık macerasını anlatan maceraperest bir kelime olarak tanımlanmıştır, bu tanımlamadan yola çıkıldığında ne kadar çok değişikliğe uğradı çıkarılabilmektedir.

Diaspora kelimesi yukarıda da belirtildiği gibi ilk zamanlarda Yahudiler için kullanılmaktaydı ancak bu kelime bir çok merhaleden geçerek yeni anlamlar kazanmıştır. Bu kelimenin anlamı iki grup halinde incelenebilmektedir. Bunlardan birincisi büyük D harfi ile yazılır ve diasporik milletler için kullanılır. Çok uzun bir dönem sadece Yahudiler için kullanılan diaspora kelimesi 1970'lerden başlayarak bu klasik anlam sistematik olarak genişletilmiştir ve Afrikayı içine alacak hale gelmiştir. Yavaş yavaş başlarından geçen kötü olaylar sonucu kendi ülkelerini terk ederek farklı ülkelere göç etmek zorunda kalarak kendi ülkelerini geride bırakarak farklı ülkelere göç etmek zorunda kalan hemen hemen bütün topluluklar aynı kategoriye girmişlerdir¹³.

1.3.DİASPORANIN ÖZELLİKLERİ

Yukarıda da bahsedildiği gibi bir ulusun diaspora olarak adlandırılabilmesi için bu topluluğun bazı özelliklere sahip olması gerekmektedir. Bu özellikleri sıralamada Safran ve Cohen'e ait tanımlamalardan yararlanmak ortaya koyulan eserin geçerliliğini arttırmaktadır. Clifford'dan aktarıldığına göre Safran, bu tür milletlerin diaspora adı altında anılabilmesi için yaklaşık 6 öge belirlemiştir. Bu öğelerden ilkinde göre anavatanlarından dışarıya göç eden bu toplumların iki ya da daha fazla bölgeye göç etmiş olmalarıdır. Şöyle ki bir yerden bir yere göç etmiş bireyler bölgeler arası dağınıklık göstermedikleri sürece azınlık kategorisinde görülmemektedir. Bu açıdan Safran'ın bu konuda öne sürdüğü iddia doğrudur.

¹² Cohen, R. (2008). a.g.e., s.5.

¹³ Ersoy, İ. (2008). Diaspora ve Kimlik: Eskişehir ve İstanbul'da Yaşayan Kırım Tatarlarından Çoklu Kültürel Kimliğin İfade Alanı olarak "Tepreş" (Doktora Tezi), s.9.

Diaspora kavramının ilk kullanıldığı toplumlarda dahi bu özellik gözlemlenebilmektedir. Örneğin Yahudi toplumları Babil kralının kendilerini topraklarından sürmesinden sonra farklı bölgelere göç etmiş ve yaşamlarının buralarda devam ettirmişlerdir. Afrika diasporasında da aynı şekilde bireyle köle pazarlarında satılarak dünyanın dört bir yanına dağılmışlardır¹⁴. Bu konuda bilinen bir diğer gerçek ise satılan Afrikalı köleler içerisinde aynı ırktan olanlar ve aynı dili bilenler olası bir isyan karşısında tedbir olarak ayrı tutulmaktaydı, aileler ve kabileler bu şekilde dağıtılarak farklı yerlere gönderilmekteydiler. Bu açıdan bakıldığında Afrikalı toplumlara ait diasporalarda bütün bireylerin aynı kökenden gelmeme ihtimalleri yüksektir ancak bu bireyler ortak bir geçmiş ve en azından kıtaya sahip olmaları açısından birbirlerine yakın hissedebilirler.

Safranın ortaya koyduğu ikinci özellik ise bu bireylerin anavatanlarına dair bir hatırayı hafızalarında muhafaza etmeleridir. Yine bilindiği üzere Yahudi toplulukları asırlar boyu vaat edilmiş topraklar arzusuyla yaşamaktadır ve bir gün oraya döneceklerine dair ümit beslemektedirler. Bu özellik, diaspora olsun olmasın bütün azınlık toplumlarınca sahip olunan bir özelliktir. Bu yüzden diasporalar sahip oldukları değerlere sahip çıkmaya ve onları canlı tutmaya çalışmaktadırlar. Zira daha çok zorunlu nedenlerden dolayı göç etmiş olan bireyler gittikleri yerlerde kültürel değerlerini korumaya dikkat etmektedirler ve bu değerleri diğer nesillere aktarmak için çaba sarfetmektedirler. Bu özelliğin bir sonucu olarak farklı ülkelerde o ülkede yaşayan farklı milletlere mensup bireylerin açtıkları dernekler, lokaller, gençlik kurumları, eğitim kurumları, dernekler bu faaliyetler arasında sayılabilmektedir¹⁵.

Safran'ın diaspora milletleri için ortaya koyduğu bir diğer özellik ise anavatanlarını terk etmek zorunda kalan bu bireylerin misafir edildikleri ülkeler tarafından hiçbir zaman kabul edilmeyecekleri duygusuna sahip olmaları ve bireyler içerisinde buldukları toplumla sürekli bir çatışma halinde olmalarıdır¹⁶.

Bu toplumlara ait bir diğer özellik ise öz yurtlarını şartlar müsait olduğunda geri dönecek bir yer olarak görmeleridir. Safran'ın verdiği bu özelliği Yahudilerin vaat edilmiş toprakların geri dönme ümidiyle yaşamlarında görebiliriz. Zorunlu olarak vatanlarından

¹⁴ Clifford, J. (1994). Diasporas, *Cultural Antropology*, Cilt 9, Sayı 3, s. 306.

¹⁵ Clifford, J. (1994). a.g.e., s. 307

¹⁶ Vertovec, S. (1999). Three Meanings of 'diaspora' exemplified among South Asian Religions, *Diaspora*, Cilt 7, Sayı 2, s.4.

ayrılmış olan bu toplumların geride bıraktıkları anavatanlarının refahı ve düzeni için çalışmalarıdır¹⁷. Yahudi toplumlarının bu yöndeki çalışmalara göz önünde bulundurduğumuzda diaspora kavramının ilk sahipleri olarak bu sıfatı hak ettikleri gözlemlenebilmektedir. Kavramın uygun olduğunu görebilmekteyiz. Günümüzdeki diasporik toplumlara baktığımızda da aynı mücadelenin verildiğini görebilmekteyiz.

Sonucu özellik ise bu grupların anavatanları ile olan bağlarını sıkı bir şekilde devam ettirmeleri ve anavatanda yaşayan bireylerle sıkı bağlar kurmalarıdır. Bu çalışmalarını yukarıda da bahsedilen dernekler localar, yerel yemeklerin pişirildiği restoranlar ve kültürel etkinliklerin yapıldığı mekanlar ve bunların daha genç jenerasyonlara aktarılabilmesi kurslara sahip olunması diasporaların bu yöndeki çalışmalarını göstermektedir. Safran'a ek olarak Cohen'de işçi göçü özelliği belirtmektedir¹⁸. Genç diasporik toplumlar buldukları ülkelerden daha çok zorunlu göç işçi göçü veya felaketler sonucu yaşadıkları yeri bırakmak zorunda kalmış olan bireyler tarafından oluşmaktadır. Bu yüzden daha önce sadece Yahudilere atfedilen diaspora kavramı bu toplulukların günümüzde artmasıyla beraber aynı durumu yaşayan topluluklar tarafından da kullanılır hale gelmiştir¹⁹. Zorunlu göçler ve geri dönme ümidi içerisinde yaşama özellikleri için verebileceğimiz başka bir örnek ise buldukları yerlerden ayrılan Afrikalı bireylerin de bir gün kendi ülkelerine geri dönecekleri ümidiyle yaşamış olmalarıdır. Bu örneğin yansımasını Aphra Behn isimli yazarın adlı eserinde görebilmekteyiz. Bu hikayede kendi kabilesinde oldukça yüskek bir statüye ve itibara sahip olan Afrikalı prens Oroonoko'nun Avrupa ülkesindeki sahipleri tarafından ülkesinde geri gönderileceği vaadi gerçekleştirilmeyeceğini anlamış ve köle statüsünü de kabul etmeyerek isyan etmiştir²⁰. Bahsedilen eser konuyla tamamen alakası olmasa da 1800'lü yıllarda hayatın bir parçası haline gelmiş kölelik kavramını ve bunun doğurabileceği sonuçları göstermektedir.

Başka bir özellik ise bu toplumların savaş, açlık, kıtlık veya işsizlik gibi zorunlu nedenlerden dolayı göç etmiş olmasıdır. Örneğin, İrlanda gibi ülkeler yaşanan büyük kıtlık sonucu dışarıya çok fazla göç vermiştir. Ayrıca Avrupa'daki sanayileşmenin artması ile beraber işçi göçleri de artmıştır bireyler buldukları toplumlarda geçimlerini sağlamakta

¹⁷ Vertovec, (1999). a.g.e., s.4.

¹⁸ Cohen, R. (2008). a.g.e., s. 9.

¹⁹ Cohen, (2008). a.g.e. s.11.

²⁰ Johnson, Edwin D. (1925). Aphra Behn's Oroonoko, *The Journal of Negro History*, Cilt 10, Sayı 3, s. 334-342

zorlanmaya başladıklarında farklı ülkelere göç etmek zorunda kaldıkları için bu ülkelerde azınlık durumunda kalmışlardır²¹.

Buna örnek olarak işçi göçü nedeniyle çok sayıda Türk vatandaşı 1980 ler de Almanya ve Avrupa'nın diğer ülkelerine göç ederek buralara yerleşmiş buralarda iş sahibi olması ve bir kısmının çalışarak biriktirdiği parayla ülkesine geri dönmesini verebiliriz. 1890'lı yılların başında Türk işçilerinin Amerika'ya göç ettiğini bilmekteyiz. Amerika'ya göçen bu Türklerin orada yerleşmeyip belirli bir süre çalışarak geri döndüğünü çok azının evlenip yuva kurduğunu ve çoğunun sonrasında geri döndüğünü öğrenmekteyiz²². Bu bilgiden yola çıkacak olursa orada yaşayan Türklerin diasporik toplumlara ait olan özellikleri barındırdığı görülmektedir.

1.4.Diaspora Cemaatlerinin Oluşumunda Kimlik ve Kültürel Bellek

Kültürel bellek ve kimliğe sahip olan diaspora cemaatlerinin oluşumunda büyük etkiye sahiptir. Bu açıdan bu kavramları daha iyi anlayabilmek için ilk olarak kimlik ve kültür kavramları arasındaki bağlara bakmak gerekmektedir. Stuart Hall, kültürel kimlik kelimesinin iki şekilde tanımlamaktadır. Bunlardan birinci aynı kimliği paylaşan kültürel bir toplum, ikincisi ise tek kimliğe sahip olma düşüncesi etrafında birleşmiş bir toplumdur. Kültürel kimlik aynı zamanda bireylerin ortak sahip olduğu ve benimsediği bir çok yapay ve doğal kimliği de içerisinde barındırmaktadır²³.

Kültürel kimlik toplumların tek millet olarak hissetmelerinde ve bir araya gelmelerinde büyük rol oynamaktadır ve toplumları kendilerine atfettikleri bu kimlikler genelde değişmez ve sabittir. Bu kavramın ve kimliklerin değişimi kısa zamanda mümkün olmasa da günümüzdeki halini olmalarında kolonyal ve post kolonyal dönemlerin etkisi vardır. Ancak elbette bu etkilenme sürece genelde karşılıklıdır çünkü bu dönemlerde başka ülkelere göç ettirilen ya da köle şeklinde satılan bireylerin kendilerini belli bir topluma bağlı hissedebilmelerinde kültürel kimlik önemli rol oynamıştır²⁴.

²¹ Cohen, R. (2008). a.g.e. s.11.

²² Acehan, I. (2005). "ABD'ye Göç Eden İlk Türklerin Kültür ve Kimlik Sorunu" *Kebikaç Dergisi* Sayı 20, s. 109-115.

²³ Hall, S. (1990). 'Cultural identity and diaspora' in Jonathan Rutherford (ed.) *Identity: community, culture, difference*, London: Lawrence & Wishart s. 224.

²⁴ Hall, S. (1990). a.g.e., s. 224.

Gerek Afrika gerek Asya'daki ülkelerde yaşayan diasporaların kendilerini bir yere ait hissetme istekleri kültürel kimliğin gücünü ve toplumları bir arada tutmadaki önemini göstermektedir. Ancak bireyler etraflarından kültürlerine ve kültürel kimliklerine dair herhangi bir bilgi almazsa sahip oldukları bu değerleri unutabilir ve yaşadıkları toplumlar içerisinde asimile olabilirler. Bu durumu göz önünde bulundurarak Hall, kültürel kimlikle ilgili ikinci bir tanımlama daha ortaya koymuştur. Bu tanıma göre kültürel kimlik kavramı ve bu kavramın içinde bulundurduğu alt kimlikler toplumlar tarafından oluşturulmuştur. Buna göre bireyler ortak bir tarih, kimlik veya kültüre sahip değildirler. Çünkü bu değerlerin hepsi sonradan ortaya konmuştur, kendi kendine gelişmemiştir. Ortak özelliklere sahip olan bireyler, kendilerini bir yere ait hissetme duygularını tatmin etmek için bir araya gelerek belli bir toplum oluşturmuşlardır. Hall'ın bu tanımlaması geçerlidir. Çünkü farklı ülkelere göç eden bireylerin kendi kültürleriyle olan bağlarını kopardıklarında bir sonraki nesilde kimlik kaybı yaşamaktadırlar ve zamanla dillerini, kültürlerini tanımaz hale gelmektedirler²⁵.

Yukarıda belirtilen şartlar ve diasporalara ait özellikler göz önünde bulundurulduğunda kültür ve toplumsal kimliğin diasporalar açısından büyük önem arz ettiği yorumu yapılabilmektedir. Bireysel ve sübjektif temsillerle oluşturan kolektif kimlik toplumların özdeşleşme sürecini de temsil etmektedir²⁶.

1.5.Diaspora Cemaatlerinin Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Etkinlikleri

Diaspora toplumların ortaya koyduğu sosyal kültürel ve ekonomik etkinlikler buldukları ülkelere göre ve diasporaların üstlendikleri görevlere göre değişiklik göstermektedir. Buna göre kimi diasporalar hem ekonomik açıdan hem de kültürel açıdan kendi ülkelerine katkıda bulunurken kimi diasporalar kültürlerinin ayakta tutmaya çabalamaktadır. Diasporalar, buldukları toplumlarda asimile olmama ve varlıklarını belli etmek için birçok dernek, sağlık kuruluşu, eğitim kurumu ve iş merkezi açmıştır. Bunlar sayesinde hem kendi insanlarına yardım etmekte hem de buldukları ülkelerin ekonomik, teknolojik ve eğitim seviyelerine katkıda bulunmaktadırlar.

²⁵ Hall, S. (1990). s. 230.

²⁶ Hall, S. (1990). a.g.e s. 228.

Ancak bazı toplumlar buldukları ülkelerden çok anavatanlarının refah seviyesini yükseltmek için uğraşmaktadırlar. Bu diasporalar buldukları ülkelerde çalışarak kendi ülkelerine ekonomik ve kültürel açıdan katkıda bulunmaya çalışmaktadırlar. Bu konuda en iyi örneklerden biri Ermenistan diasporası olarak gösterilebilir çünkü Ermenistan Cumhuriyeti 1990 lı yıllardan itibaren dışarıdaki diasporaların kendi ülkelerinin refah seviyesini yükseltmek için çaba sarfetmeleri için üzerine çalışmalar yürütmeye başlamıştır. Durum böyle olunca konferanslarda yirmi birinci yüzyılda ulus-devlet kimlik ilişkisi kültürel ve sosyal ekonomik ilişkiler ekonomik işbirliği, yabancı yatırımlar, geri dönüş, turizm ve bilgi transferi gibi konular işlenmiştir. Bunun yanında diaspora ile iyi ilişkiler geliştirilmeye çalışılmıştır²⁷. Günümüzde teknoloji ile kendi kültürlerine erişim kolaylaştıkça diasporik toplumların anavatanları olan bağlılıkları artmıştır.

Diasporalar, buldukları ülkelere eğitim ekonomi gibi alanlarda da fayda sağlamaktadırlar. Açılan okullar, bankalar ve çeşitli derneklerle hem kendi kültürlerini ortaya koymaya çalışıyor hem de ortak bir kimlik paylaştıkları bireyleri ve gençleri yetiştirerek buldukları ülkelerde ve kendi ülkelerine katkı sağlamaktadırlar. Sağlık, eğitim ve sosyal alanlarda yürütülen projeler önemli bir yere sahiptir. Bilinen bir örnek olan Ermeni diasporası Ermenistan Cumhuriyeti'ne ekonomik açıdan yardım etmekte ve ülkenin gelişimi için önemli bir rol oynamaktadır. Buna örnek olarak 1988 yılında Ermenistan'ın Karabağ'da yaşadığı sorundan buldukları ülkelerde fonlar oluşturarak Ermenistan'a yardımda bulunmaları gösterilebilir²⁸. Ayrıca diasporalar buldukları ülkelerde kendi gençleri ve çocuklarının teknolojik imkanlardan yararlanabilmesi için çalışmaktadırlar

2.ERMENİ DİASPORASI

2.1.ERMENİLERİN KISA TARİHÇESİ

Ermeni milleti Ortadoğu'nun en eski sakinlerinden birisidir. Anadolu'da kurulmuş ve yıkılmış olan bir çok medeniyet içerisinde Ermenilerin varlıklarını uzun bir süre devam ettirmişlerdir. Günümüzdeki Ermenistan Devleti kurulmadan önce Osmanlı Devleti'nin hakimiyeti altında yaşayan Ermeniler tarih boyunca bir çok devlet görmüş ve sürekli göç

²⁷ Çakmak, H. Ercan, A., Ercan, B. (2001) Uluslar ötesi Tasarlanmış Cemaat olarak Ermeni Diasporasının Almanya'da Politik Halkla İlişkiler Çalışmaları ve Geleneksel ve Yeni Medyayı Politik Mücadelede Araçsallaştırması, *Uluslararası Kafkasya Konferansı Bildiriler Kitabı*, Kocaeli, s.710.

²⁸ Çakmak, H. Ercan, A., Ercan, B. (2001). a.g.e., s.712 .

halinde olmuşlardır. Ermeni adına ilk defa, M.Ö. 6. yüzyılda Pers Kralı Darius'un kitabelerinde rastlanmaktadır. Ve asıl ilginç olan nokta şudur ki, Ermeniler, kaynaklara göre kendilerine hiçbir zaman Ermeni dememişlerdir ve kendilerini "Haikhlr" olarak adlandırılmışlardır. Ermeni ismi, Pers Kralının, Ermenilerin buldukları bölgenin isminin ardından koyduğu bir isimdir. Çünkü, çivi yazılı belgelerden anlaşıldığı kadarıyla, daha M.Ö. 3. Binyıldan itibaren, Ermenilerin bulunduğu Doğu Anadolu Bölgesine "Armanu" veya "Armenia" denilmekteydi. Başka bir tabirle, Ermeni milletinin gelmesinden ve bu bölgeye yerleşmesinden yaklaşık 1600 yıl önce de, Doğu Anadolu Bölgesi, "Armenia" adıyla anılıyordu. Pers Kralı, hakimiyeti altında bulunan ve muhtemelen batıdan göçmen olarak gelen bu yabancılara "Armenia Bölgesinde oturanlar" anlamına gelen "Ermeniler" ismini vermişti. Ayrıca Ermeniler Anadolu topraklarında oturmuş olan Urartuların da ataları olduklarını iddia etmektedirler²⁹.

Ermeniler, M.Ö. 8. yüzyılda Trak göçleri neticesinde Anadolu'ya yerleşmiş ve burada bir süre yaşadıkdan sonra, Urartu Devletinin yıkılmasıyla, M.Ö. 6.yüzyılın başlarında, Van Gölü ve civarındaki topraklara, Pers Kralının egemenliğini kabul etmek ve ona vergi ödemek şartıyla yerleşmişlerdir. Daha sonrasında Ermeniler, Pers İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla bir devletler silsilesi içerisine girmişlerdir. Perslerden sonra İskender'in, daha sonra da sırasıyla Selevkosların, Romalıların, Bizanslıların, Selçuklu Türklerinin ve nihayet Osmanlı Türklerinin egemenliğinde yaşamışlardır. Ermeniler, Anadolu'da yaşadıkları uzun zaman içerisinde hiçbir zaman tam manasıyla bağımsız olmamışlardır ve 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Avrupa'daki devletlerin teşvikiyle memleket de huzursuzluk çıkarmaya başlayarak bağımsızlık isteklerini dile getirmişleridir. Bu istekleri doğrultusunda da daha etkili olabilmek için memleketin her yerinde kulüpler kitaplıklar ve okullar açılmış, buralara devam eden kişilere Ermeni Tarihi ve Ermeni büyükleri hakkında bilgiler verilerek, Ermeni bireylere Ermeni milliyetçiliği aşılanamaya çalışılmıştır³⁰.

Memiş, Ermenilerin bu faaliyetleri içerisinde Türklüğe ve Türklere karşı Ermeni hakkında nefret uyandıracak eserler de neşredildiğini iddia etmektedir. Ayrıca Memiş'e göre Ermeni Patrikhanesi de dini sorumluluğunu bir kenara bırakıp bu propagandacı Ermeni

²⁹Memiş, E. (2005). "Ermenilerin Kökeni ve Geçmişten Günümüze Türk Ermeni İlişkileri", *Afyon Karahisar Üniversitesi Siyasal Bilgiler Dergisi*. Sayı 1, Haziran, s.1.

³⁰ Memiş, E. (2005). a.g.e., s.6.

vatandaşlarının karargahları haline gelmiştir. Bir diğer yandan Rus Çarlığı da, çalışmalarına devam ederek Adana, Maraş, İskenderun bölgelerindeki Ermenileri Ortodoks mezhebine geçirerek kendisine bağlamayı ve bu yolla Akdeniz'e çıkarak sıcak denizlere inmeye çalışmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun hezeyana uğradığı ve büyük ölçüde toprak kaybettiği Balkan Harbi'nden sonra Ermeni derneklerinin siyasi faaliyetlerini arttırmışlardır ve Ermeni çeteleri Doğu Anadolu'da karışıklık çıkararak Türk köylerinin basmışlardır.

Osmanlı İmparatorluğu 1914 tarihinde Birinci Dünya Savaşına fiilen girdikten sonra Ermeniler, baskınlara devam etmiş ve bölgede huzursuzluk çıkmasına neden olmuşlardır. Böyle bir durum karşısında da Osmanlı İmparatorluğu yüzyılı aşkın süredir hala tartışma konusu olan Tehcir Kanunu ilan etmiş ve bölgedeki Ermeni toplumlarını farklı bölgelere özellikle Suriye tarafına göç ettirmiştir. Tehcir kanunu neticesinde Türklerin Ermenileri katlettiği iddiası Ermeni diasporasının çalışmaları sayesinde hala tazeliğini korumaktadır. Memiş'ten aktarıldığına göre bu kanun ile³¹; ordu, bağımsız kolordu ve tümen komutanlarına, askeri nedenlere dayanarak, casusluk ve hainliklerini hissettikleri bölge halkını, tek tek veya toplu olarak memleketin diğer bölgelerine gönderebilmelerine” yetkisi verilmiştir. Bu kanuna göre göç ettirilen şahısların mal, can ve namuslarını korumak için çeşitli düzenlemeler getirilmiştir³².

2.2.ERMENİ DİASPORASININ TARİHSEL GELİŞİMİ

Ermeni diasporasını tarihi milattan sonra 3. Yüzyıla kadar uzanmaktadır. İlk olarak İran şahı tarafından farklı bölgelere göç ettirilen Ermeni toplumu Bizans'ın hakimiyeti altında da aynı muameleye tabi tutulmuşlardır. Bu göçler 7. ve 14. yüzyıllar arasında iyice yoğunlaşmıştır. Ermeniler farklı hükümler altındaki zorla göç ettirilerek veya buldukları bölgelerin yaşam şartlarını uygun bulmayarak Kırım, Ukrayna, Romanya, Polonya gibi ülkelere göçmüşlerdir. Kilikya devletinin çöküşünden sonra Ermeniler İtalya, Fransa Suriye ve Avrupa ülkelerine göç etmeye başlamışlardır. Gerçek şu ki, Ermeni milleti 16. Yüzyıldan bu yana Doğu ve Batı'daki en iyi tacirlerdir ve Ermeni diasporasının dağılıma bakıldığında çoğunlukla ipek yolu üzerinde buldukları görülmektedir. Gittikleri ülkelerde ticari kurumlar kuran Ermeniler buldukları ülkelerin ekonomik durumlarında önemli role sahip olmuşlardır³³. Bunu bir örneğini Osmanlı İmparatorluğu'nda da görebilmekteyiz.

³¹ Memiş, E.(2005). a.g.e., s.2-3.

³² Memiş, E. (2005). a.g.e., s.3.

³³ Armenia: Diaspora Assited Growth, Erişim: 06 Aralık 2015, <http://evconsulting.com/node/238>, s.10.

Ülkedeki Ermeniler ve Rumlar Birinci Dünya Savaşından sonra farklı ülkelere göç ederek Anadolu'daki ticari hayatın büyük ölçüde durmasına neden olmuşlardır³⁴.

Rusya'nın Güney taraflarında Ermeniler Rusya ve İran arasında ticari bağlar kurulmasını sağlayarak büyük bir rol oynamışlardır. 1800'lü yılların ortalarına doğru yaklaşık 150.000 Ermeni günümüzdeki Erminstanın bulunduğu bölgenin Doğusuna göç etmişlerdir. 19. Yüzyılın başlarında da Osmanlı'da yaşayan Ermenilerin yaşam şartlarının zorlaşmasıyla birlikte burada yaşayan Ermenilerde ya Ermenistan'a ya da farklı ülkelere göç etmek zorunda kalmışlardır³⁵.

Üç ana siyasi parti olan Taşnak, Hınçak ve Ramkavar partileri Ermeni diasporalarının buldukları ülkelerde şubeler açmış ve bu bireylerin kökenlerini unutmalarını engellemiştir. 1915 ve 20'li yıllarda tehcir kanununda etkisiyle bu göçler yoğunlaşmıştır ve göçmenler bir çok ülkede barınmaya çalışmışlardır. Ülkeler bazı göçmelerin çocuklarına sahip çıkmış ve yardım kuruluşları açmışlardır³⁶.

Günümüze kadar diasporadaki Ermeniler Ermenistan'a sahip çıkma çabalarında bulunmuşlardır. 1920'lerden sonra belirli bir süre Sovyet yönetimi altında kalan Ermenistan Sovyet yönetiminden sonraki zor dönemlerinde Ermeni diasporasının ekonomik yardımlarıyla ayakta kalabilmiştir.

2.3.ERMENİ DİASPORASININ OLUŞUMUNDA 1915 TEHCİRİ VE SOYKIRIM

Ermeni diasporasının Türkiye'deki oluşumda etkili olan olaylardan birisi 1915'teki Tehcir kanunudur. Birinci Dünya Savaşı sırasında Doğu Anadolu karışıklık çıkaran Ermeni komitelerinin Türk köylerini basması ve bölgede huzursuzluklara yol açmalarından dolayı bölgede bulunan Ermeniler Suriye'ye ve diğer bölgelere gönderilmişlerdir. Bu süreçte çok sayıda Ermeni hayatının kaybetmiş ve bu da yüzyılı aşkındır devam eden Ermeni Tehciri problemini ortaya çıkarmıştır. Bu süreçte yaşayan ölümler Ermenistan ve diğer bir takım Avrupa ülkeleri tarafından katliam olduğu iddia edilmektedir. Ancak, Türkiye bu iddiaları reddetmekte ve özür olarak tazminat ödemek istememektedir.

³⁴ Armenia: Diaspora Assited Growth, Erişim: 06 Aralık 2015, <http://evconsulting.com/node/238>, s.10.

³⁵ Armenia: Diaspora Assited Growth, Erişim: 06 Aralık 2015, <http://evconsulting.com/node/238>, s.11.

³⁶ Armenia: Diaspora Assited Growth, Erişim: 06 Aralık 2015, <http://evconsulting.com/node/238>, s.12.

Gerek Ermenistan gerek Türkiye bu iddialarla yüzyıldır uğraşmaktadır ve ciddi çalışmalar ortaya konmaktadır. Türkiye, soykırım iddialarını dönemde alınmaya çalışılan güvenlik önlemleri, hava ve yaşam şartlarını öne sürerek reddetmektedir. Memiş'ten aktarıldığına göre bu emirlerden biri Ermeni isyancı komitelerinin genişlemesine karşı bir tedbir olması nedeniyle, Müslüman ve Ermeni gruplarının, karşılıklı katliama girişmelerine yol açacak şekilde bir araya getirilmesinden kaçınılmasını vurgulamaktadır³⁷.

Bu emirlerden bir diğeri göç ettirilen Ermenilerin yol güvenliğini sağlamak amacıyla verilmiştir. Buna göre bu gruplara eşlik etmek üzere görevlendirilen özel görevliler yol güzergahı üzerinde çeşitli düzenlemeler yapacak, bu grupların yiyecek ve diğer ihtiyaçları karşılanacaktır, ayrıca göçmenler yapılan bu düzenlemelerin masrafları hükümet tarafından karşılanacaktır³⁸.

Hükümet tarafından alınan diğer önlemler şu şekilde sıralanabilir³⁹:

- Göçmenlerin yolculukları sırasında, varış yerlerine kadar, gerekli ihtiyaçları sağlanmalıdır.
- Yoksul göçmenlere, yerleşebilmeleri ve yolculukları boyunca ortaya çıkacak ihtiyaçlarını karşılamak için maddi destek verilmelidir.
- Yolculuk halindeki kişiler için kurulan kamplar, düzenli olarak denetlenmelidir. Bu kişilerin rahatı için gerekli tedbirler alınmalı, ayrıca asayiş ve güvenlikleri sağlanmalıdır.
- Yoksul göçmenlere yeterli yiyecek verilmeli ve sağlık durumları, her gün, doktor tarafından denetlenmelidir.
- Hasta, kadın ve çocuk trenle, diğerleri ise dayanıklılıklarına göre, katırlara, araba içinde veya yay olarak gönderilmelidir.
- Her konvoya bir müfreze muhafız eşlik etmeli, her konvoyun yiyecek malzemeleri, varış yerine kadar korunmalıdır.

³⁷ Memiş, E. (2005). a.g.e., s.5.

³⁸ Memiş, E. (2005). a.g.e., s. 7.

³⁹ Memiş, E. (2005). a.g.e., s. 11.

- Kamplarda veya yolculuk sırasında, göçmenlere karşı bir saldırı vuku bulursa, bu saldırılar, derhal önlenmelidir.

Bu maddelerden yola çıkıldığında Türk devletinin göçmenler korumak ve rahatlarını sağlamak için çaba sarf ettikleri görülmektedir. Ayrıca göçmenlerin her türlü ihtiyacı düşünülmüş ve güvenliklerinin sağlanması için gerekli önlemler alınmıştır. Ancak elbette bu maddeler Türkiye'nin katliam yapmadığı üzerindeki iddialarını sağlamlaştırsalar da diğer Avrupa toplumları ve Ermenistan Cumhuriyeti bu iddiaların yeri olduğunu ileri sürmektedir. Çünkü çok fazla sayıda insan hayatını kaybetmiştir, bu da bu maddeler göz önünde bulundurulduğunda diğer devletler için bu önlemlerin alınmış olduğu iddialarını geçersiz kılmaktadır. Tehcir kanunuyla birlikte bir kısmı Türkiye'de kalmakla beraber dünyanın çeşitli ülkelerine dağılmak zorunda kalmışlardır. Ancak bu Ermenilerin büyük çoğunluğu Suriye de bir bölgeye göç ettirilmiştir.

2.4.ERMENİ DİASPORASININ TEŞKİLATLANMA ŞEMASI

Sovyet yönetiminden ayrıldıktan sonra Ermeni kuruluşlarında bir artış gözlemlenmiştir. Bu dönemde özellikle en büyük diasporaya sahip olan ABD ve Kanada'da Ermeni diasporasına ait yüzlerce örgüt bulunmaktadır. Bu örgütlerin çeşitli şehirlerde ve kasabalarda şubelerinin bulunduğu da hesaba katılırsa rakam oldukça yüksektir. Kantarcı'dan aktarıldığına göre genel olarak 1887'den günümüze ABD ve Kanada'daki Ermeni kuruluşlarının sayısı kiliseler hariç yaklaşık 1046 civarındadır. Bu rakama 182 Ermeni kilisesini eklediğimizde, sayı 1228'e ulaşmaktadır⁴⁰. Bu kurum ve kuruluşların yanında Ermenistan'da diasporalara ait etkinlikleri yürüten kurum ve kuruluşlar da bulunmaktadır. Bu kurum ve kuruluşların genel amaçları Ermeni diasporasının bulunduğu ülkelerde kendi vatandaşlarının rahat ettirilmesi ve bir sorunla karşılaşıldığında çözülmesi, bu bireylerin kendi kültürlerini ve milletlerini unutmalarının engellenmesi, vb.dir. Bu kurumlardan en önemlisi ise Ermenistan'daki diaspora bakanlığıdır.

⁴⁰ Kantarcı, Ş. (2001). ABD ve Kanada'da Ermeni Diasporası: Kuruluşlar ve Faaliyetleri, Ermeni Araştırmaları, Sayı 3, Erişim: 06.Aralık .2015, <http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=DergiIcerik&IcerikNo=249>,

2.5.ERMENİSTAN DİASPORA POLİTİKALARI

Ermenistan ve diaspora arasındaki ilişkilere bakıldığında sürekli iyiye giden bir tablo görülmektedir. 1988 yılındaki deprem ve diğer problemlerin açığa çıkmasıyla beraber Ermenistan hükümeti ve Diaspora birbirlerine iyice yakınlaşmıştır. Ermenistan Sovyet Rusya'dan ayrıldıktan sonra ciddi problemlerle uğraşmak zorunda kaldı. Ekonomik kriz, Azerbaycan'la aralarında yaşanan gerginlikler ve uygulanan ambargolar sonucu birçok yabancı sermayesini kaybetti. Bu dönemde Ermenistan diasporasının gönderdiği yardımlarla ayakta kalmayı başarabildi. Avrupa'daki Ermeni vatandaşlarının gönderdikleri insani yardımlarla açlıktan kurtulan Ermenistan, ayrıca diaspora Ermenilerinin yatırımlarıyla da ekonomik olarak yeniden güçlenme imkanı buldu.

2000'li yıllarda Diaspora bakanlığı kuran Ermenistan bununla dışarıda Ermeni vatandaşlarının haklarının savunulması, bu bireylere ve gelecek nesillere Ermeni kültürünün ve dilinin aktarılması ve bireylerin bu konuda bilinçlendirilmeleri için projeler yürürlüğe soktu. Bu kriz döneminde diasporaların yardımlarıyla ayakta kalmayı başaran Ermenistan bu amaçla konferanslar düzenlemeye başladı. Bu konferansların genel amacı çoğunlukla diasporalardaki Ermenileri anavatanlarında yaşanan sıkıntılardan haberdar etmek ve belirli bir ekonomik güce sahip olan Ermenileri anavatanlarına yatırım yapmalarını sağlamaktı.

Daha çok Robert Koçaryan döneminde yapılan bu konferanslar yurtdışındaki Ermenilerle ilişki kurmayı ya da zaten bağları varsa bunları sağlamlaştırmayı amaçlıyordu. Ayrıca bu konferanslar yukarıda da bahsedildiği gibi diasporaların Ermenistan'a siyasi, ekonomik, sağlık, eğitim ve bilim alanlarında yardımlarının ve katkılarının artırılması ve Ermeni kültürünü korumaya ve yaymaya yardımcı olmaktı. Bu konferanslardan birincisi 1999 yılında gerçekleşmiştir. Bu konferans akademik ve aydın çevrede yankı uyandırmış ve ilişkiler farklı bir boyut kazanmıştır. Bu konferansta daha çok siyasal faaliyetler, sosyal sorunlar, kültürel, bilimsel ve eğitimle ilgili sorunlar üzerinde durulmuştur⁴¹.

İkinci konferans da 2002 yılında gerçekleşmiştir. Bu konferansta daha çok Dağlık Karabağ sorunu konuşulmuş ve bunlar üzerine kararlar alınmıştır. Bu konferanslarda genel olarak Ermeni diasporasının dağınkılığına dikkat çekilmiş ve bu durumun bütüncül bir

⁴¹ Ural, S., Çaykırın, G. (2011). Robert Koçaryan Dönemi Ermenistan Dış Politikası, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 8, Sonbahar, s.121.

kimliğin sağlamlığına bir tehdit olduğundan bahsedilmiştir. Bu bütüncül kimlik için en önemli unsurlar olan dil, sözde soykırım ve Karabağ sorununun bütün Ermeniler tarafından benimsenmesi gerektiği vurgulanmıştır⁴².

3. AZERBAYCAN DİASPORASI

3.1.AZERİ DİASPORASININ TARİHSEL GELİŞİMİ

Sosyal, siyasi, ekonomik ve diğer türlü sebepler dolayısıyla vatanlarını terk etmek zorunda kalmış olan veya gönüllü bir şekilde farklı ülkelere göç eden ve göç ettikleri yerlerde toplu şekilde yaşayan kendi kültürlerini dillerini ve değerlerini kaybetmemek için çalışan bireylere diaspora ismi verilmektedir. Azerbaycan diasporasını da bu kriterlere sahip olan ve kaynağa göre kendini manevi ve maddi olarak bağlılıkları açısından ve dil olarak Azerbaycan'a bağlı sayan bireyler tarafından oluşmaktadır.

Azerbaycan Cumhuriyet'i dahil diaspora ile birlikte dünyada yaklaşık 50 milyon Azeri yaşamaktadır. Ancak sınır değişimleri sonucu ya da göç sonucu komşu ülkelerde yaşayan Azeriler diaspora kategorisinde sayılmamaktadırlar. Bunların içerisinde yüksek sayıda Azeri'nin yaşadığı İran, Gürcistan ve Rusya Federasyonu'da girmektedir. Buna göre Azerbaycan'nın komşu ülkelerinde yaşayan ve köken olarak Azeri olan bireyler diaspora sayılmazlar. Azerbaycan diaporasının oluşumu çok eski dönemlere dayansa da genellikle on dokuzuncu yüzyılın birinci yarsında yaşanan siyasi ve askeri kaynaklı çatışmalar sonucunda gerçekleşmiştir. İran ve Rusya arasında gerçekleşen savaş ve çatışmalar zorunlu göçün nedenlerindedir. 1828 yılında Türkmençay anlaşması sonucu sonra Azerbaycan topraklarının Araz nehri boyunca bölünmesi ve Kuzey Azerbaycan hanlıklarının çar Rusyası tabiyetini kabul ederek, çarlık Rusyasının idari yapılanmasına uygun şekillendirilmesi bir yandan halkın merkezileşme sürecine katkıda bulduysa da, diğer yandan bu politikadan memnun olmaya kesimleri farklı ülkelere toplu olarak göç etmelerine sebep olmuştur⁴³.

On dokuzuncu yüzyılda gönüllü göçü de yaşanmıştır. Bu dönemde bir çok tanınmış Azeri şahsiyetler Rusya'nın bilim, kültür, dış politika ve diğer alanlarında çalışarak devletin ekonomik, siyasi, askeri yönden güçlenmesine yardım etmişlerdir. Yirminci yüzyılda Azeri göçleri yoğunlaşmıştır. Bu dönemde yaşanan iki dünya savaşı, ister Kuzey, isterse de Güney

⁴² Ural, S., Çaykırın, G. (2011)., a.g.e., s.122.

⁴³ "Diaspora Activities", Erişim: 12 Aralık 2015, http://www.azerbaijans.com/content_494_en.html

Azerbaycan'ın dahil olduğu merkezlerde derin sosyo-politik değişiklikler, sosyal devrimler, bireylerin yurtdışına toplu göç etmeleri ile sonuçlanmıştır. Bu göçler dönem dönem Azerbaycan bağımsızlığını kazanana ve kültürel değerlerini yeniden yapılandırmaya başlayana dek silsileler halinde devam etmiştir⁴⁴.

Bu süreçte sırasıyla şu olaylar yaşanmıştır: 1905-07 senelerinde ilk Rus devrimi ve Güney Azerbaycan'da Settarhan hareketiyle beraber yaşana göç dalgası, I. Dünya Savaşı, 1918-20'li yıllar Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin (AHC) kurulması ve çöküşü, Güney Azerbaycan'da Hiyabani devrimi ve II. Dünya Savaşı; Güney Azerbaycan'da 1945-46 senelerinde Azerbaycan Milli Hükümeti'nin kurulması ve çöküşüyle büyük göç dalgaları yaşanmıştır. 1970-80'li yıllarda eski Sovyetler Birliğinde Azerbaycan'dan diğer ittifak cumhuriyetlerine gönüllü göç, 1979 İran İslam devrimi sonucunda Güney Azerbaycan'dan genellikle Avrupa'ya siyasi göç, Türkiye'de yaşayan Azerilerin 1950 - 60'lı yıllarda Avrupa'ya ekonomik göçü en büyük göç dalgalarındandır⁴⁵.

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin çöküşünden sonra Azerbaycan'dan Türkiye'ye 50 bini aşkın kişi göç etmiştir. Yurtdışına yapılan bu göçlerden sonra göç edilen yerlerde bu kişiler için ya da tarafından belirli kültürel, siyasi ve ekonomik faaliyetler yapılmaya başlamıştır. Yirminci yüzyılın başlarından yayınlanan Azerbaycan diasporasının yayınları şunlardır⁴⁶:

- Yeni Kafkasya, 1923, İstanbul,
- Azeri – Türk, 1928-31, İstanbul,
- Odlu – Yurt, 1929-30, İstanbul,
- Bildiriş, 1929-31, İstanbul,
- İstiklal, 1932-34, Berlin,
- Kurtuluş, 1934, Berlin,

⁴⁴ "Diaspora Activities", Erişim: 12 Aralık 2015, http://www.azerbaijans.com/content_494_en.html

⁴⁵ "Diaspora Activities", Erişim: 12 Aralık 2015, http://www.azerbaijans.com/content_494_en.html

⁴⁶ "Diaspora Activities", Erişim: 12 Aralık 2015, http://www.azerbaijans.com/content_494_en.html

- Azerbaycan, 1952, Ankara
- Ahter, 1875-95, İstanbul,
- Şahseven, 1888, Tebriz,
- Şems, 1899-1920, Tebriz,
- Fikri-İstikbal, 1910, İstanbul,
- Bürhani-Terakki, 1906 -11, Astrahan,
- Millet, 1918, Simferopol,
- Nur, 1906-09, Sankt Petersburg,
- Kave, 1915-21, Berlin,
- İranşehr, 1921, Berlin⁴⁷.

Bu yayınlar hem anavatanlarında olup bitenden bahsederken hem de diasporadaki Azerbaycanlıların sorunlarını da ele almaktadır. Ayrıca sadece diasporaların sorunlarını konu edinen ve Azeri vatandaşları bir araya toplamaya ve bunları bir arada tutmaya çalışan yayınlar da olmuştur.

İlk organize ulusal topluluklar, II. Dünya Savaşı'ndan sonra oluşturulmuştur. Diasporanın örgütlenme yolundaki ilk adımı 1949'da Ankara'da açılan Azerbaycan Kültür Derneğiyle atılmıştır. Bu derneğin başkanlığını M. E. Resulzade yapmıştır. Budan sonraki adım ise 1956'da New Jersey'de kurulan Azerbaycan- Amerikan Derneği olmuştur. Bu kurum Azerbaycan diasporasının en önemli ve etkin kuruluşlarından biridir. Bir dönem pasif kalmış olan diaspora 20 Ocak 1990 'dan sonra oluşan yeni diaspora ile teşkilat faaliyetlerini daha da artırmıştır. Aynı dönemde faaliyette olan teşkilatlarından birisi de Moskova'da yaşayan aydınlar aracılığıyla açılmış olan Ocak Kültür Merkezi'dir. Bu merkez 1988'de faaliyete geçmiştir. Daha sonra bu teşkilat süreli yayın yapmaya başlamış ve bu yayını Çıracık olarak adlandırmıştır. Şu anda kısmen faaliyette sayılabilir. Çünkü Rusya topraklarında

⁴⁷ "Diaspora Activities", Erişim: 12 Aralık 2015, http://www.azerbaijans.com/content_494_en.html

Azerbaycan diasporasının tek merkezi olan Umum Rusya Azerbaycanlıları Kongresi'nin yapısına dahil edilmiştir⁴⁸.

1991 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsız devlet geleneklerini yeniden onarması ve bunun ardından ülkede yaşanan toplumsal siyasal olaylar halkın göç tarihinde de etkili olmuştur. 16 Aralık 1991'de Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Ali Meclis Başkanı Haydar Aliyev dünyada Azerbaycanlılarının birlik ve beraberliğinin önemini vurgulamak adına, 31 Aralık gününü Dünya Azerbaycanlılarının Dayanışma Günü ilan etmiştir. Bundan sonra Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanının emri ile 31 Aralık günü Dünya Azerbaycanlıların Dayanışma Günü olarak kabul edildi ve bir bayram olarak kutlanmaya başlandı. 1995 yılından sonra ülke dışına göç olayı iç yüzünü değiştirerek, yalnız ekonomik karakter kazanmaya başlamış, dünyanın diğer gelişmekte olan ülkelerinde olduğu gibi sivil biçimler almış, uluslararası hukuk kuralları çerçevesine uygun hale gelmiştir⁴⁹.

Çeşitli ülkelere dağılan Azerilerin kendi ulusal aidiyetlerini koruması ve kültürel politik dayanışması bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin devlet öncelikli amaçlarından. Bağımsızlığın ve devlet geleneklerinin güçlendirilmesi, uluslararası alanda Azerbaycan'ın güçlü bir konuma sahip olması, Ermeni saldırısına uğrayan halkın sesinin dünya kamuoyuna duyurulması, Dağlık Karabağ sorununun uluslararası hukuk kuralları ve ilkeleri çerçevesinde adil çözümünün sağlanması ve diasporaların yaşadıkları problemlere çözümlerin bulunması adına yabancı ülkelerde diaspora faaliyetleri ile uğraşan kurumların bir merkez çevresinde birleşmesi öngörülmektedir⁵⁰.

Azerbaycan diasporasıyla ilgili faaliyetler Haydar Aliyev'in çabalarıyla başlamıştır. İlk çalışmalarından biri olarak Azerbaycanlılar kurultayı düzenlenmiştir. 23 Mayıs 2001 tarihinde Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in kararı ile 9-10 Kasım 2001 tarihleri arasında Bakü'de Dünya Azerbaycanlılar I. Kurultayı gerçekleştirilmiştir. Bu kurultayda, dünyanın farklı ülkelerinden gelen temsilcilerinin yorumları, çeşitli teklifleri, aynı zamanda Azerbaycanlıların çağdaş dünyadaki sosyal siyasi, ekonomik, kültürel vs.

⁴⁸ Diaspora Activities", Erişim: 12 Aralık 2015, http://www.azerbaijans.com/content_494_en.html

⁴⁹ Diaspora Activities ", Erişim: 12 Aralık 2015, http://www.azerbaijans.com/content_494_en.html

⁵⁰ Diaspora Activities", Erişim: 12 Aralık 2015, http://www.azerbaijans.com/content_494_en.html

konumu, göz önünde bulundurularak bazı kararlar alınmıştır ve Dünya Azerbaycanlılar Kurultayının üç seneden bir gerçekleştirilmesi uygun bulunmuştur⁵¹.

Diasporalar son yıllarda faaliyet gösterdikleri ülkelerin sosyo-politik ve kültürel hayatında Azerbaycan toplumlarının aktif katılım yapmaları diaspora kuruculuğu çalışmasının en önemli yönlerinden biridir. Diasporaların buldukları bazı ülkelerde yasama, yürütme, yerel yönetim organlarında temsil olunmaları, bir arada yaşadıkları bölgelerde pazar günü okullarının açılması, çeşitli toplum ve toplulukların bünyesinde 27 gazete, 10 dergi, 3 radyo ve 1 televizyonun faaliyet göstermesi, Azeri diasporasına ait teşkilatların faaliyetlerinin kanıtlarını oluşturmaktadır⁵².

3.2.AZERİ DİASPORASININ OLUŞUMUNDA DAĞLIK KARABAĞ SORUNU

Karabağ sorunu, Ermenistan Azerbaycan arasında siyasi boyutlarından sıcak çatışmaya dönüşen bir problemdir. Dağlık Karabağ yaklaşık 80 yıldır Azerbaycan'a bağlı özerk bir bölgeydi ancak Sovyetler Birliğinin çöküşe geçmesiyle beraber bu bölgenin yönetiminin kime geçeceği ile ilgili Ermenistan ve Azerbaycan arasında gerginlik yaşanmıştır. Önceleri siyasi boyutta yürütülen bu çatışma daha sonrasında sıcak çatışmaya döndü. Silahlı çatışmaya dönen bu gerginlik Azerbaycan'ın Kuzeybatı'sında yaşayan Ermeni vatandaşların Azeri yönetimine karşı gelmeleriyle başladı. Bu olayın patlak vermesiyle Ermenistan'da yaşayan Azeriler de buldukları bölgelerde rahatsız edilmeye başlandı. Sürekli olarak rahatsız edilen bu Azeriler Azerbaycan'ın başkenti Bakü civarındaki Sumgayıt'a göç etmek zorunda kaldılar⁵³.

Bu sırada Dağlık Karabağ ülkesinin 4'te 3'ünü oluşturan Ermeni vatandaşları Ermenistan yönetimine bağlanma talebinde bulunda ancak bu talepleri Azerbaycan yönetimi tarafında reddedildi. 20 Şubat 1988'de Ermenistan yönetimine geçilip geçilmemesi üzerine oylama yapıldı ve Ermeni temsilcileri vatandaşların istekleri yönünde oy kullandı⁵⁴.

Ural'ın çalışmalarına göre Dağlık Karabağ sorunu çok daha öncelere dayanmaktaydı. 1915 olayının 50. Yıl dönümünde Ermeniler, Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a bağlanması

⁵¹ Diaspora Activities", Erişim: 12 Aralık 2015, http://www.azerbaijans.com/content_494_en.html

⁵² Diaspora Activities", Erişim: 12 Aralık 2015, http://www.azerbaijans.com/content_494_en.html

⁵³ "Öncesi ve Sonrasıyla Karabağ Savaşı", Erişim: 08 Aralık 2015, <http://www.aljazeera.com.tr/dosya/oncesi-ve-sonrasiyla-karabag-savasi>

⁵⁴ "Öncesi ve Sonrasıyla Karabağ Savaşı", Erişim: 08 Aralık 2015, <http://www.aljazeera.com.tr/dosya/oncesi-ve-sonrasiyla-karabag-savasi>

yönündeki isteklerini dile getirmişlerdir. Bu dileklerini dile getirmeye devam eden Ermeniler 1975 ve 1987’de de bu yöndeki çalışmalarına devam etmişlerdir. 1988’de yukarıda bahsedildiği gibi bölge halkı tarafından bölgenin Ermenistan’a geçirilmesi adına imza toplanmış ve oylama yapılmıştır. Bu oylamayla beraber yaklaşık bir milyon civarındaki vatandaşın sokaklara döküldüğünü bildiren Ermeni diasporası kaynakları, Sovyetler Birliği’nin Dağlık Karabağ’ın Ermenistan’a geçmesi yönünde desteklediğini bildiren bir haber yaydı⁵⁵. Bu dönemde yaşanan şiddet olayları Sumgayıt Pogromu olarak isimlendirilmektedir. Üç gün devam eden bu olaylar sonucunda 26’sı Ermeni toplam 32 kişi hayatını kaybetmiştir. Süreç içerisinde her iki devletinde başkanları değiştirilmiştir. Ancak bu değişiklik çatışmaları engelleyememiştir. Resmi olmayan kaynaklara göre 180 bin Ermeni Azerbaycan’ı, 160 bin Azeri ise bir ay içerisinde Ermenistan’ı terk etmiştir⁵⁶.

Bir süre Sovyet Rusya’nın etkisinde kalan Karabağ bölgesi SSCB’nin bölgeden ayrılmasından sonra tekrar Bakü hükümetinin altına girmiştir. Ancak Ermenistan hükümeti bir süre sonra Dağlık Karabağ’ın 1 Aralık 1989’da Ermenistan’a bağlandığını ilan etti. Bunun üzerine Azerbaycan’ın bazı bölgelerinde bulunan Ermenilerin neredeyse tamamı bölgeden gönderilirken ve Azerbaycan’a sığınan Azeriler ise, 88 Ermeni’nin ölümüyle sonuçlanan gösteriler düzenledi⁵⁷.

20 Ocak 1990’da 29 bin Sovyet birliği Bakü’ye sevk edildi ve olağanüstü hal ilan edilen Dağlık Karabağ’da da binlerce asker konuşlandırıldı. Bu durum, Bakü ve Erivan arasında askeri atışma yaşanmasına yol açtı. Ağustos ayında Ermeni milisleri Azerbaycan’ın Kuzeybatısında bulunan bölgeye saldırı düzenledi. Bu saldırı sonucu onlarca kişi hayatını kaybetti. Bu çatışmalar 1991 yılında artış gösterdi. Ermeniler daha çok paramiliter örgütlenmelerle çatışma yaparken Azerbaycan daha çok Moskova’dan gelen güçlerle destekleniyordu⁵⁸.

1991 bölgenin nüfus yapısını değiştirmek için Ermenistan’dan yapılan yasadışı göç nedeniyle Rusya’dan destek alan Azerbaycan bölgede askeri operasyonlar düzenledi.

⁵⁵ Ural, S., Çaykırın G. (2011). Robert Koçaryan Dönemi Ermenistan Dış Politikası, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:8, Sonbahar, s.107-136.

⁵⁶ “Öncesi ve Sonrasıyla Karabağ Savaşı”, Erişim: 08 Aralık 2015, <http://www.aljazeera.com.tr/dosya/oncesi-ve-sonrasiyla-karabag-savasi>

⁵⁷ “Öncesi ve Sonrasıyla Karabağ Savaşı”, Erişim: 08 Aralık 2015, <http://www.aljazeera.com.tr/dosya/oncesi-ve-sonrasiyla-karabag-savasi>

⁵⁸ “Öncesi ve Sonrasıyla Karabağ Savaşı”, Erişim: 08 Aralık 2015, <http://www.aljazeera.com.tr/dosya/oncesi-ve-sonrasiyla-karabag-savasi>

Bölgedeki düzenlemelerle 24 Ermeni köyünün boşaltılması kararı alındı. Bu süreç içerisinde Ermeniler ve Azeriler arasında yaşanan çatışmalarda yüksek derecede insan hakları ihlalleri yaşandı. Kasım ayında Azerbaycan Meclisi Dağlık Karabağ'ın özerliğini kaldırdı ve topraklarını bölgedeki yerel yönetimlere devretti. 1991'de bölgede referandum düzenlendi ve bunun sonucunda 1992'de bölge bağımsızlığını ilan etti⁵⁹.

Sovyetler birliğinin dağılması ve bölgedeki etkinliğinin sona ermesiyle çatışmalar yeniden yükseldi. Bu çatışmalar sırasında yaşanan en trajik olaylardan biri olan Hocalı katliamı yaşandı. 1992'de Karadağ bölgesinin Azerbaycan'dan ayrıldığını ilan etmesi üzerine Ermenilerin buradaki Azerilere karşı etnik temizlik olarak adlandırılan bir şiddete giriştiler ve bu girişimin ilk adımı Hocalı köyünde gerçekleşti. Burada çocuk, kadın ve yaşlı binlerce kişinin ölümüne yol açtılar. Bu saldırılar daha sonrasında Azerbaycan ve Ermenistan arasında arabuluculuk yapan AGİT Minsk grubu tarafından da kınandı ve Ermenistan tarihine bir leke olarak geçti. Bu olaylardan sonra bu çapta bir olay daha gerçekleşmedi. Ancak o dönemden kalan patlayıcı ve mayınlar nedeniyle şimdiye kadar yaklaşık 74 kişi hayatını kaybetti ve 330 kişi yaralandı⁶⁰. Yaşanan katliamlar ve sorunlardan dolayı binlerce Azeri yaşadıkları bölgelerden göç etmek zorunda kaldı ve bir kısmı zorla göç ettirildi. Bu Azerilerin bir kısmı Azerbaycan'a sığınırken bir kısmı da Avrupa, Asya ve komşu ülkelere sığındılar.

3.4.AZERBAYCAN DİASPORA POLİTİKALARI

1900'lü yılların başlarından beri dağılan ve Hocalı katliamıyla beraber bu dağılmanın daha da arttığı Azerbaycan diasporası bulunduğu memleketlerde yukarıda da bahsedildiği gibi kültürel, eğitsel, ekonomik ve ya siyasal vb. faaliyetler yürüten birçok kurumun açılmasında rol oynamıştır. Bu kurumlarla amaçlanan bireylerin anavatanlarına olan bağlılıklarının unutulmasının engellenmesi, Azerilerin buldukları toplum içerisinde asimile olarak kendi gelenek, görenek ve dillerinin unutulmasının engellenmesi ve bu bireylerin buldukları ülkelerdeki siyasal ve sosyal haklarının savunulması gibi amaçları taşımaktadırlar. Ayrıca bu kurumlar Azeri hükümeti tarafından da desteklenmektedir.

⁵⁹ “Öncesi ve Sonrasıyla Karabağ Savaşı”, Erişim: 08 Aralık 2015,

<http://www.aljazeera.com.tr/dosya/oncesi-ve-sonrasiyla-karabag-savasi>

⁶⁰ Öncesi ve Sonrasıyla Karabağ Savaşı”, Erişim: 08 Aralık 2015, <http://www.aljazeera.com.tr/dosya/oncesi-ve-sonrasiyla-karabag-savasi>

Diasporalar daha çok Azerbaycan cumhurbaşkanı Haydar Aliyev ve İlham Aliyev'in katkılarıyla öneme kavuşmuştur. İki cumhurbaşkanının da bu yönde yaptığı katkılar sayesinde Azeri diasporalarının yaşadıkları ülkelerdeki sorunlar ve bu sorunların çözüme kavuşma aşamasının hızlandırılması Azerbaycan devletinin önemli bir odak noktalarından biri haline gelmiştir. Bu çalışmalarla beraber hem diaspora ve devlet arasında hem de diasporaların buldukları ülkeler ve Azerbaycan arasındaki bağlar gelişmiş ve daha iyi ilişkilere sahip olma yolunda katkıda bulunulmuştur. Özellikle İlham Aliyev'in diasporalara gösterdiği ilgi, bu bireyler için yüksek önem arz etmektedir. Gittiği ülkelerde bulunan diaspora temsilcileriyle görüşen Aliyev, hem diasporaları buldukları ülkelerin sosyo-politik alanlarında daha aktif olmalarını tavsiye etmiş hem de bireylerin yaşadıkları problemlerle yakından ilgilenmiştir. Bu açıdan çalışmanın bu kısmında genel olarak diasporalara olan ilginin en aktif dönemlerinden biri olan İlham Aliyev'in yaptığı ziyaretler ve bu ziyaretlerde yaptığı konuşmalardaki vurguları yer almaktadır⁶¹.

Azerbaycan hükümetindeki diasporalara yönelik faaliyetler devlet başkanı Heydar Aliyev'in katkılarıyla gerçekleşmiştir. Ayrıca özellikle 2003'te İlham Aliyev'in başkanlığa gelmesiyle artmıştır. Aliyev bu konuya özel bir ilgi göstermiştir. Kullanılan kaynağa göre Aliyev diaspora milletlerinin tek bir düşünce etrafında toplamayı başarmıştır. Özellikle 2003 yılının Aralık ayındaki konuşmasında bütün Azeri vatandaşların ortak bir değer etrafında toplanmasının önemini belirtmiştir. Aliyev bu alandaki çalışmalarının, kendisinden önce başkanlık yapan Haydar Aliyev'in kurduğu düzen ve elde ettiği başarıların üzerine inşa etmiştir. İlham Aliyev ayrıca bu alanda yapılacak ne varsa devletin bu konuda tam destek vereceğini de açıklamıştır. Dış ülkelere yaptığı ziyaretlerde Aliyev diaspora temsilcileriyle görüşmüş, yaşadıkları problemlerle ilgilenmiş ve gerektiğinde bu temsilcilere yaşadıkları problemlerin çözümü için önerilerde bulunmuştur⁶².

Aliyev'in yaptığı ziyaretler arasında Rusya, Fransa, Özbekistan gibi ülkeler bulunmaktadır. 2004 yılında bir çok ülkeyi ziyaret eden Aliyev buralardaki diaspora liderleriyle bir araya gelerek problemleri ve gelişimleri görüşmüşlerdir. Fransa ve Rusya'da yine diaspora yetkilileriyle görüşen Aliyev, yetkililerden olumlu tepkilerle karşılaşmıştır. Rusya ziyaretinde yaptığı konuşmada Azerbaycanlıların Rusya'daki sosyo-politik hayata ve

⁶¹ "General Information", Erişim: 20 Aralık 2015,

http://www.azerbaijan.az/_Society/_Diaspora/_diaspora_e.html#top

⁶² "General Information" (Erişim: 20 Aralık 2015,

http://www.azerbaijan.az/_Society/_Diaspora/_diaspora_e.html#top

Rusya'nın ekonomik açıdan gelişmesinde ortaya koydukları etkinliklerinin yoğunluğundan duyduğu memnuniyeti dile getirdi ve daha iyilerinin başarabilmeleri için iyi dileklerde bulundu. Kazakistan' a ve Özbekistan'a yapılan diğer ziyaretlerinde de Aliyev, buralarda yaşayan Azeri vatandaşların sosyal, ekonomik ve politik yaşamlarında sahip oldukları problemleri çözüme kavuşabilmesi konularına yoğunlaştı⁶³.

Özbekistan'a yaptığı ziyaret sırasında Aliyev, Azeri yazar Nizami Genjevi'nin aynı adı taşıyan üniversite binası önündeki heykelinin açılışına katıldı. Burada yine diaspora yetkileriyle görüşme şansı yakalayan Aliyev, diasporadaki Azeri vatandaşlarına duyduğu ilgiyi ve bu bireylerin sahip oldukları problemlerin çözülmesi yönündeki çabalarını dile getirdi. Ayrıca, Aliyev Taşkent'te bulunan Azerbaycan Kültür Merkezi'nin açılışına katılma fırsatını yakaladı. Burada yaptığı konuşmasında Azerbaycan devleti ile Özbekistan'da bulunan diasporaya ait merkezler ve bu bireyler arasındaki ekonomik ve sosyal bağların daha da kuvvetlendirilmesi için çalışmaların ortaya konacağını vurguladı. Konuşmasından sonra kültür merkezinin binasını ziyaret etti ve ortaya konulan çalışma hakkındaki memnuniyetini belirtti⁶⁴.

Aliyev, sık sık diasporasının Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanma dönemindeki zor süreçlerden geçerken Azerbaycan devleti ve belirli ülkeler arasındaki ilişkilerin gelişmesi yönünde önemli faaliyetlere sahip olduğunu belirtti. Bu konu hakkındaki düşüncelerini özellikle Fransa, Rusya, Slovakya, Kazakistan, Özbekistan, Türkiye, Polonya, Belçika, Ukrayna, Gürcistan, Moldova, Almanya ve ABD'ye olan ziyaretlerinde dile getirmiştir. Ayrıca Rusya Cumhurbaşkanı Vladimir Putin ve Aliyev'in birlikte katıldığı 2004 yılının Ekim ayında gerçekleşen 2. Genel Rusya Azerbaycan Kongresi'nde diasporanın Azerbaycan hükümeti için önemli bir yere sahip olduğunu belirtmektedir⁶⁵.

Bu kongrede diaspora Azerilerinin anavatanlarına olan bağlılıkların geliştirilmesi ve bu bireylerin Rus sosyo-politik hayatında daha aktif rol almalarının önemi tartışılmış ve bu konular üzerinde iki tarafı da ilgilendiren kararlar alınmıştır. Vladimir Putin kongrede yaptığı konuşmasında Rusya'nın Azerbaycan'la olan ilişkilerinin taşıdığı önemi belirtmiş ve

⁶³ "General Information", Erişim: 20 Aralık 2015

http://www.azerbaijan.az/_Society/_Diaspora/_diaspora_e.html#top

⁶⁴ "General Information", Erişim: 20 Aralık 2015,

http://www.azerbaijan.az/_Society/_Diaspora/_diaspora_e.html#top

⁶⁵ "General Information", Erişim: 20 Aralık 2015,

http://www.azerbaijan.az/_Society/_Diaspora/_diaspora_e.html#top

hükümetin Rusya’da yaşayan Azeri vatandaşların yaşadıkları problemleri çözüme kavuşturma yönünde çaba sarf edeceğine dair söz vermiştir. Aliyev ise diaspora Azerileri ve Rusya arasındaki ilişkiyi iyi açıdan değerlendirmiş ve yeni başarılar elde edebilmek için mevcut fırsatların bulunduğunu belirtmiştir. Aliyev ayrıca, ülke içerisinde Rus ve Azeri vatandaşların eşit şekilde muamele edilmelerinde duyduğu memnuniyeti ve Rus vatandaşların Azerilere karşı olan arkadaşça davranışlarından da memnun olduğunu belirtmiştir. Aliyev’e göre Rusya ve diğer ülkelerde yaşayan diaspora Azerilerinin ortaya koydukları çalışmalar sonucu ortaya çıkan kültürler arası etkinliğin artmasından da memnun olduğunu belirtmiştir. Bu açıdan genel olarak bakıldığında bu kongre iki taraf içinde olumlu yansımalara neden olmuş ve Rusya ve Azerbaycan arasındaki bağların kuvvetlendirilmesi doğru atılan adımların sağlamlaştırılmasını sağlamıştır⁶⁶.

Aliyev, ziyaret ettiği ülkelerdeki görüşmelerinde daha çok diaspora onusuna yoğunlaşmakta ve gittiği ülkelerdeki merkezi diaspora kuruluşlarını ziyaret etmektedir. 2004 yılının Haziran ayında buluşan Amerikan Türk Dernekleri Meclisi başkanı Erjumen Gilinij ve Aliyev arasında gerçekleşen sıcak konuşmada yukarı da bahsedilen olayın kanıtlar niteliktedir. Bu görüşmede diasporanın ana problemleri görüşülmüş, yapılacak çalışmalar, alınacak kararlar tartışılmıştır. Bu görüşmede Aliyev, Amerikan Türk Dernekleri Meclisinin yürüttüğü kongrede ortaya çıkan ve tartışılan problemlere değinmiş ve Azerbaycan hükümeti olarak burada bulunan kurumlarla olan bağlarını daha da kuvvetlendirmek istediğini belirtmiştir. Ayrıca burada faaliyet gösteren kurumların etkinliklerine bakarak burada bulunan kurumlara farklı tavsiyelerde bulunmuştur⁶⁷.

Aliyev, gittiği yerlerde orada bulunan diasporaları temsil eden kurumların başkanlarından oluşan heyetleri ve bu temsilci bireylerle görüşmeyi bir alışkanlık haline getirmiştir. Bu da yapılan görüşmelerdeki verimi arttırmış ve diaspora temsilcilerinin daha iyi çalışmalar ortaya koyabilmeleri için bir teşvik görevi görmüştür. Estonya’nın Azerbaycan’a yaptığı ziyaret sırasında da Aliyev diasporadaki Azerilerle ilgili olan düşüncelerini dile getirmiş ve bu alanla yapılacak iş birliğinin önemini altını çizmiştir. Daha sonrasında Estonya’daki Azerbaycan diasporasının sosyal ve ekonomik hayatta rol

⁶⁶ “General Information”, Erişim: 20 Aralık 2015,

http://www.azerbaijan.az/_Society/_Diaspora/_diaspora_e.html#top

⁶⁷ “General Information”, Erişim: 20 Aralık 2015,

http://www.azerbaijan.az/_Society/_Diaspora/_diaspora_e.html#top

almasının ve parlamentoda kendilerini temsil etmelerinin önemini vurgulamıştır. Bu şekilde iki ülkenin insanların bir araya gelmesinin kolaylaştığını da belirtmiştir⁶⁸.

2004 Kasım ayında Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev Ukrayna'dan gelen bir delegasyonu misafir etmiştir. Bu ziyaretin genel konusu Ukrayna'da yaşayan Azerbaycan vatandaşlarının problemleri ve bu problemlerin çözümü üzerine olmuştur. Aliyev ayrıca Azeri diasporalarının yaşadıkları ülkelerdeki ortaya koydukları faaliyetlerle de ilgilenmiştir. Bu süreçleri yakından takip etmiştir. Azerbaycan cumhurbaşkanı Aliyev'in bu süreci yakından takip etmesi ve Azeri diasporasıyla yakından ilgilenmesinin kanıtlayan bir diğer şey de Amerikan Türk Dernekleri Meclisi'nde 2004 yılının Ocak ayında yaptığı konuşmadır. Bu konuşmada Aliyev Türkiye ile olan bağların diasporaların çabaları sayesinde daha da ilerleyerek ortaya güzel bir tablo çıkmasında katkıda bulduklarını belirtmiştir. Ayrıca bütün alanlarda yapılabilecek iş birliği çalışmalarının da altını çizmiştir⁶⁹.

Diğer ülkelerde gerçekleşen konferanslar da yaptığı konuşmalar veya buralara gönderdiği yazılarla da bu ülkelerde bulunan Azeri diasporasının problemleriyle yakından ilgilendiğini ve bu diasporanın katkılarıyla buldukları ülkeler ve Azerbaycan arasındaki dostluk bağlarının arttığını belirtmiştir. Azeri vatandaşların yaşadıkları problemleri yakından takip eden Aliyev bunların çözüme kavuşması için buldukları ülkelerde diaspora faaliyetlerini yürüten ana kurum ve kuruluşlara bu konularda tavsiyelerde bulunmuştur⁷⁰. Görüldüğü üzere yapılan bu çalışmalarla Azerbaycan cumhuriyetinin diasporadaki vatandaşlarına olan ilgileri ortaya konmuştur.

⁶⁸ ⁶⁸ "General Information", Erişim: 20 Aralık 2015,

http://www.azerbaijan.az/_Society/_Diaspora/_diaspora_e.html#top

⁶⁹ ⁶⁹ "General Information", Erişim: 20 Aralık 2015,

http://www.azerbaijan.az/_Society/_Diaspora/_diaspora_e.html#top

⁷⁰ ⁷⁰ "General Information", Erişim: 20 Aralık 2015,

http://www.azerbaijan.az/_Society/_Diaspora/_diaspora_e.html#top

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada incelenen Azeri ve Ermeni diasporaları kendi ülkeleri için yüksek öneme sahip olmaları hasebiyle benzerlik göstermektedirler. Bu ülkeler diasporalarına ayrı bir ilgi ve alaka ile yaklaşmaktadır çünkü anavatandaki bireyler yurtdışında iyi eğitim almış bireylere ve bu ülkeler arasında kurulacak iyi ilişkilere ihtiyaç duymaktadırlar. Ayrıca soydaşlarının problemleri ve istekleriyle ilgilenmeleri bu ülkelerin ana amaçlarından biridir. Diasporada yaşayan bireylerin herhangi bir problemle karşılaştığında ya da haklarını savunmakta zorlandıklarında başvuracakları yerler anavatanlarına ait kurumlar olduğu için de diaspora ve anavatan arasındaki ilişkilerin iyi olması önemlidir.

Ayrıca yurtdışında yaşayan bireyler bir diaspora olmanın gereği olarak anavatanlarına olan bağlılıklarını sürdürmeli ve milli değerlerini unutmamak adına çaba harcamalıdır. Bu yüzden diaspora ilişkileri düşünüldüğünde bunları bir üçgen ilişkiler çerçevesi içinde ele alabiliriz. Çünkü diaspora - anavatan, anavatan - ev sahibi ülke ve ev sahibi ülke - diaspora arasındaki karşılıklı ilişkiler birbirleri hakkında yürütecekleri politikaları belirtir ve bu ilişkilerin iyi ya da kötü olmasına dayanarak ya ilişkiler iyileştirilmeye çalışılır ya da yeni ve sağlam ilişkiler kurulması için çaba harcanılır. Diaspora ve anavatan arasında ise daha çok kan bağının verdiği duygunun hakim olduğu sahiplenme iç güdüsü yer alır.

Ermenistan ve Azerbaycan devletleri, Sovyetler Birliği'nin yıkılışından bu yana ekonomik, politik ve sosyal kurumlarda kalkınma çabası içerisindeyler. Bu karışıklıkları içerisinde bir çok birey kendi ülkelerini terk ederek, eğitim alma ve iş bulma gibi amaçlarla farklı ülkelere göç etmişlerdir. Bu iki milletin binlerce vatandaşının son yüzyılda yaşanan olaylar sonucunda yurtdışına yaptığı göçlerle ülkeler bir çok yönde kayıp yaşamış ve bu bireylerin anavatanlarıyla olan ilgi ve alakalarının kesilmesini önlemeye çalışmaktadırlar. Bu çabaların içerisinde bu bireylerin göç ettikleri yerlerde açtıkları dernek, lokal gibi kurum ve kuruluşlar ve bu milletlerin politik alanda temsil edilebilmeleri için siyasi bir takım partiler de yer almaktadır.

Azeri ve Ermeni toplumları ayrıca birer diaspora olmaları hasebiyle büyük bir ortak noktasına sahiptirler. Çünkü farklı bir ülkede yaşayan herhangi bir topluluk diaspora kategorisinde incelenmemektedir. Bu grupları diaspora olarak ele alınmaları için yazının en başında da belirtildiği gibi bazı şartlara uyum sağlaması gerekmektedir. bu şartlardan bazıları ise şöyledir. Göç eden bu toplumların birer diaspora olarak adlandırılması için ilk olarak bu toplumların yaşadıkları ev sahibi ülkelerde azınlık konumunda bulunmaları ve bir takım konularda problem yaşıyor olmaları gerekmektedir. Ayrıca bu milletler, göç ettikleri ülkelerden zamanı geldiğinde tekrar ülkelerine geri dönme planı yapmaları gerekmektedir. Bu açıdan yurt dışında yaşayan bu milletlerin, kendi kültür, dil ve benliklerine ait değerleri kaybetmemeleri adına sürekli olarak bunları hatırlatıcı etkinlikler içerisinde olmalıdırlar. Ayrıca, yurt dışında dünyaya gelen ve kendi kültürüne yabancı bir şekilde büyüyen yeni neslin kendi kültürlerinden haberdar edilmesi ve bunlara kendi dillerinin öğretilmesi gerekmektedir⁷¹.

Bu özellikler göz önünde bulundurulduğunda Ermeni ve Azeri göçmenleri buldukları bölgelerde diaspora kategorisine girebilmektedir. İki millet de tarihlerinde acı olaylar yaşamış ve bu acı olaylar bireylerin farklı ülkelere göç etmelerinde önemli rol oynamıştır. Ermeniler 1915 tehcir kanunuyla beraber Azeriler ise Hocalı katliamından sonra buldukları yerleri terk etmişlerdir. Ayrıca Birinci ve İkinci Dünya savaşları da bu bireylerin farklı ülkelere dağılmalarında önemli bir rol oynamıştır.

Bu bireyler bazen kalıcı bazen de geçici olarak kalmak amacıyla göç etmişlerse de çoğu gittikleri ülkelerin şartlarına ayak uydurarak buralarda kalmış ve yaşamlarına devam etmişlerdir. Durum böyle olunca diasporadaki milletlerin kendi kültürlerini ve dillerini unutmama ihtimalleri geri dönme ihtimallerinden daha yüksek bir hal almıştır. Bu yüzden gittikleri yerlerde kendi dillerini, dinleri ve kültürlerini ayakta tutmak amacıyla bir kurum ve kuruluş kurmuşlardır. Bir çok kültürel dernek ve lokal belirli aralıklarla toplu etkinlikler ortaya koymak ve bu bireyleri bir araya getirmektedir. Ayrıca bu kurumların yine bir çoğu pazar okulu adı altında kendi çocuklarına dillerini öğretmek ve kültürlerini canlı tutmak amacıyla açtıkları kurslarla eğitim vermektedirler.

⁷¹ Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu. (2011). Dünyada Diaspora Stratejileri Türk Diasporası İçin Öneriler, Erişim: 10 Ocak 2016, https://www.deik.org.tr/2886/D%C3%BCnyada_Diaspora_Stratejileri_ve_T%C3%BCrk_Diasporas%C4%B1_i%C3%A7in_%C3%96neriler.html, s. 16-25.

Diasporalar bu konuda anavatanlarından da destek almaktadırlar. Anavatanların devlet başkanları gittikleri ülkelerdeki diaspora temsilcileriyle görüşerek burada yaşayan vatandaşlarının sorunlarıyla yakından ilgilenmektedirler. Ayrıca uluslararası konferanslar düzenleyerek bu bireylerin yaşadıkları problemleri veya taleplerini dile getirmelerini kolaylaştıracak ortamlar oluşturulmaktadır. Bu konferanslara bir çok ülkeden temsilciler katılmaktadır ve böylece iki ülke arasındaki kardeşlik bağlarının kuvvetlendirilmesi adına önemli adımlar atılmaktadır. Bu kongre ve konferanslar aracılığıyla devletler olan bağların kuvvetlendirilmesi için dilekte bulunurken ticari veya politik yeni bağların oluşturulması adına da telkinlerde bulunmaktadırlar.

Ermeni ve Azeri diasporaları ayrıca kendi anavatanları için yüksek ekonomik potansiyele de sahiptirler. Genellikle Avrupa ülkelerine ve Amerika'ya göç eden bu milletler ekonomik olarak da kendi ülkelerine fayda sağlayabilmektedirler. Yaptıkları yatırımlar sayesinde anavatanlarına maddi açıdan destek verebilirler. Ayrıca yurtdışında ve daha çok Avrupa ülkelerinde eğitim alan gençlerine ülkelerine çekecek yatırımlar yaparak anavatanın hem ekonomik hem de eğitim açısından kalkınmasını sağlayabilirler. Bu yüzden diaspora milletleri özellikle Azeri ve Ermeni diasporaları ülkelerindeki nüfusun az olması hasebiyle anavatanlarına yaptıkları yardımlar ve ya buldukları ülkeler ve kendi ülkeleri arasındaki iyi ilişkiler kurulması adına yaptıkları çalışmalar sayesinde anavatanları için ciddi bir kalkınma potansiyeline sahiptirler. Bu yüzden anavatanlarındaki liderler de gittikleri ülkelerde diasporaların önemini yaptıkları konuşmalar ve görüşmeler aracılığıyla da belirtmektedirler.

KAYNAKÇA

Acehan, I. (2005). “ABD’ye Göç Eden İlk Türklerin Kültür ve Kimlik Sorunu” Kebikaç Dergisi Sayı 20, s, 109-115.

Baumann, M. (2000). “Diaspora: Genealogies of Semantics ad Transcultural Comparison” Numan , Kaninklijke Brill NV, Leiden, s.315.

Clifford, J. (1994). Diasporas, Cultural Antropology, Cilt 9, Sayı 3

Cohen, R. (2008). Global Diasporas, New York, NY, Routledge, s. 9

Comparison” Numan, Kaninklijke Brill NV, Leiden

Çakmak, H. E, A., Ercan, B. (2001) Uluslar ötesi Tasarlanmış Cemaat olarak Ermeni Diasporasının Almanya’da Politik Halkla İlişkiler Çalışmaları ve Geleneksel ve Yeni Medyayı Politik Mücadelede Araçsallaştırması, Uluslararası Kafkasya Konferansı Bildiriler Kitabı, Kocaeli, s.710.

Ersoy, İ. (2008). Diaspora ve Kimlik: Eskişehir ve İstanbul’da Yaşayan Kırım Tatarlarından Çoklu Kültürel Kimliğin İfade Alanı olarak “Tepreş” (Doktora Tezi), s.9

Hall, S. (1990). ‘Cultural identity and diaspora’ in Jonathan Rutherford (ed.) Identity: community, culture, difference, London: Lawrence & Wishart

Johnson, Edwin D. (1925). Aphra Behn’s Oroonoko, The Journal of Negro History, Cilt 10, Sayı 3

Özocak, Ö. (2014). Diaspora Kavramı ve Ermeni Diasporası, Yeni Türkiye Dergisi, cilt 60

Sheffer, G. (2003). “Diaspora Politics At Home Abroad” New York, NY, Cambridge University Press

Vertovec, S. (1999). Three Meanings of ‘diaspora’ exemplified among South Asian Religions, Diaspora, Cilt 7, Sayı 2

Memiş, Ekrem (2005), “Ermenilerin Kökeni ve Geçmişten Günümüze Türk Ermeni İlişkileri”, Afyon Karahisar Üniversitesi Siyasal Bilgiler Dergisi. Sayı 1, Haziran

Ural, S., Çaykırın, G. (2011). Robert Koçaryan Dönemi Ermenistan Dış Politikası, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 8, Sonbahar

Kantarıcı, Ş. (2001). ABD ve Kanada’da Ermeni Diasporası: Kuruluşlar ve Faaliyetleri, Ermeni Araştırmaları, Sayı13, Erişim: 06.Aralık.2015,
<http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=DergiIcerik&IcerikNo=249>,

http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.566d40646ca903.49402718, Erişim: 15.10.2015

Armenia: Diaspora Assited Growth, Erişim:06.12.2015, <http://evconsulting.com/node/238>,

“Diaspora Activities”, Erişim: 12 Aralık 2015,
http://www.azerbaijans.com/content_494_en.html,

“Öncesi ve Sonrasıyla Karabağ Savaşı”, Erişim: 08 Aralık 2015,
<http://www.aljazeera.com.tr/dosya/oncesi-ve-sonrasiyla-karabag-savasi>

“General Information”, Erişim: 20 Aralık 2015,
http://www.azerbaijan.az/_Society/_Diaspora/_diaspora_e.html#top

Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (2011). Dünyada Diaspora Stratejileri Türk Diasporası İçin Öneriler, Erişim:10 Ocak 2016.

https://www.deik.org.tr/2886/D%C3%BCnyada_Diaspora_Stratejileri_ve_T%C3%BCrk_Diasporas%C4%B1_i%C3%A7in_%C3%96neriler.html